

EMLEKBESZÉD KISS ÁRON FÖLÖTT.

(Olvastatott a M. Pæd. Társaság 1909. jan. 23-án tartott nagygyűlésén.)

(Első közlemény).

Tisztelt Társaság!

Kétségtelen, hogy a jövőendő nemzedékekből támadó történetíró, ha majd kellő távlatból tekint vissza nemzetünk XIX. századi történetére, e századot valamennyi előzője fölé emelve hazánk legkiválóbb korszakának fogja nevezni s ez értékelésben bizonyára nagy befolyással lesz ítéletére az a kép, melyet nemcsak az e századbeli nemzeti életéről, hanem a nemzeti életre való nevelésről alkotott magának.

A XIX. század a magyarra nézve valóban nagy eszméknek kora volt. E nagy eszmék az újkori emberiség ideáljainak ismeretétől a honszeretet tüzeben fogantatva kiváló elméket s nagy jellemeket ihlettek meg a magyar reformkorszakban, s Széchenyit és társait adták a magyar nemzetnek. Sem azelőtt, sem azóta — bármennyire hánykolódik is a jelen — nem forrott annyi gondolat a magyar világ kohójában, mint abban a negyedszázadban, mely szabadságharcunkat megelőzte; s míg e gondolatok, melyek a legnagyobb magyarok agyát foglalkoztatták, a maguk tisztaságában való alakot öltének, bizonyára még sok század szorgalmas munkásságának kell elmúlnia. Mindamellettt «a kiseded makk merész sudárba szökkent» és a XIX. század második fele hozzáfogott a nemzet fölemelkedését célzó nagy eszmék megvalósításához. Ezek között a törekvések között nem volt utolsó a magyar közoktatás épületének erős nemzeti alapon való fölépítése, mely munkának vagy legalább megkezdésének dicsősége a legideálisabb magyar államférfiak egyikének, Eötvös Józsefnek, nevéhez fűződik. Széleskörű nagy^o humanista műveltsége, rendíthetetlen liberális gondolkodása, tiszta jelleme, képessé tették őt e nagy feladat megkezdésére.

Nagy eszmék és törekvések sorsára nézve azonban általában fontos dolog, hogy legyenek kongeriális elmék, melyek azokat a vezérlő gondolatokat magukévá tévén, ugyanazzal a lelkesedéssel munkáljanak megvalósításukon, mint akik a munkát megkezdették. Eötvös József nagy gondolatainak és terveinek e tekintetben szerencsés volt a sorsuk, mert eszméinek nemcsak egy oly férfit ihletett meg Tre-

fort Ágostonban, ki a nemzeti közoktatásügy vezetését méltóan vehette át, mikor a zászló kihullott Eötvös kezéből, hanem a lelkes közkatónáknak is olyan gárdáját toborzotta össze, melyben egymagában is a törekvések sikerének garanciája rejlett.

Tisztelt Társaság! Az a férfi, kit csak nem rég hantoltunk el a csöndes sírba s kinek emlékét most, alig néhány hó mulva Társaságunk elsők siet általam, érdemtelen által, megújítani, e lelkes katonák sorába tartozott, kik Eötvös eszméitől vezérelve, egész lelkesedésükkel mentek tűzbe a nemzeti életre való nevelésnek ideáljáiért. Kiss Áron azok közül a pædagogusok közül való volt, kik leginkább megértették Mária Terézia egyik legnagyobb gondolatát, hogy az *iskola politikum* s e gondolatot a nemzeti törekvések nyelvére fordítva, nemcsak írásaiban fejtegette, hanem tettekkel is szolgálta. Kiss Áron egész pályája, melynek kezdete az első népoktatási törvény megalkotásával s befejezése a magyar népoktatás ügyének ismét homloktérbe jutásával esik egybe, az előbb említett nagy gondolat magyarázataként, mint a magyar nemzeti népoktatási törekvések keretébe foglalt egész áll előttünk s e pálya emlékezete bizonyára gyöngeszavam nélkül sem megy hamar feledésbe azoknál, kik a magyar nevelés- és oktatásügy iránt érdeklődést és szeretetet táplálnak szívükben. S hogy mindamelllett a röviddel ezelőtt elhúnytának nemes emlékezetét mégis már most megújítva, áldásos életét és munkásságát ismertetve, nem vártam meg a hosszabb idő távlatából kínálkozó nézőpontot, ebben különösen egy cél vezetett: pályájának rajzával óhajtottam megmutatni, hogy ő, kit életében a *tanítók tanítójának* szép címével tisztelt meg a pædagogiai közvélemény, pædagogijának erősen nemzeti vonásaival elhúnytá után is, ma, az újabban föllendült nemzeties népoktatási törekvések idején, a tanítók tanítójaként szerepelhet, s hogy Kiss Áron *nemzete szellemi életének történetében már most megállapíthatólag maradandó nevet szerzett magának, mikor a magyar pædagogiai törekvésekbe a történeti érzéket eleven erő gyanánt beoltotta.*

Kiss Áron, ki a jók szívében nemes emléket hagyott maga után, kinek jóságos ősz alakja a vele közelebről érintkezőkben s köztük tanítványainak sok százaiban évtizedek óta a nemesen gondolkodó patriarcha képét ébresztette föl, életében való szerénységeért is megérdemli a kegyelet sietségét, mellyel most — többé nem sértve a szerényt a róla mondott dicsérő szóval — hálásan feléje fordulunk e tudós társaságban, melynek vagy melyhez hasonlónak eszméje éppen az ő termékeny agyában fogant meg legelőször.

Kiss Áron élete története rendkívül egyszerű, aminő a magyar tanáré lenni szokott; külső eseményekben szegény — amit nála részben a természetében rejlő visszavonultság is okozott; — de ha külső zajos sikerekben nem bővelkedik is e hosszú pálya, benső tartalomban, munkában, példaadó erőben annál gazdagabb.

Kiss Áron 1845-ben, a szatmármegyei Porcsalmán született, hol akkor atyja, a későbbi debreceni református püspök, lelkeskedett. Röviddel születése után nemzetünk nagy esztendeje, 1848, egyénileg is emlékezetessé lett reá nézve, mert anyátlan árvává tette a három éves gyermeket. Hol apai, hol anyai nagyszülőihez kerülve, ezzel az évvel kezdődnek viszontagságai az élet tengerén, melyek folytonos küzdelmek között mindaddig hánytorgatták őt, míg meglelt férfikorában először nem ért állandóbb révpartot a nagykőrösi tanítóképző-intézet igazgatói állásában. De éppen az étellel való küzdelmeknek ez évtizedei azok, melyek a munkaszeretet nagy talizmánját szereztek meg lelkének s olyan erővel ruházták föl ezáltal, mely azontúl egész életének rendíthetetlen alapjává lett.

Kiss Áron tanuló évei egészen az abszolutizmus szomorú tize-deiben, de teljesen régi jó magyar tradíciók között folytak le, magasabb tanulmányait olyan iskolában végezve, melyből a magyar művelődésnek nem egy kiváló bajnoka került ki. Szatmárnémetiben tanulta meg az írás és olvasás mesterségét, ott járta a gimnázium alsó osztályait s ott szerette meg a nagyapai körben később is állandóan kedves olvasmányát, a bibliát. Ennek az egykor kedvelt, ma divatja mult könyvnek pædagogiai hatásáról abban az időben nem egy nagy egyéniségünk fejlődése tanuskodik. Arany János világnézetében, költészetében is mindvégig élő erő gyanánt működött e hatás s sok századon keresztül számos derék magyar emberben, így Kiss Áronban is ennek a könyvnek a gyermekkorban megerősödött szeretete nevelte az egyszerű, puritán jellemet.

1858-ban újabb változás állott be Kiss Áron életében, egészen elkerült a családi körből s a 13 éves gyermek a régi jóhírű sárospataki főiskola gimnáziumába jutott, hol a nagyapai körben szerzett tőkéhez a régi sárospataki iskola híres nevelő tradíciója adta hozzá maga sajátos kincseit. Mert a sárospataki iskola értéke, amelyet Beöthy Zsolt gyönyörűen rajzol meg Bessenyei György pályájának keretében, még a XIX. század közepén is tanítványainak az egész életre erőt adó ép szellemében állott. «Az erkölcsi felfogásnak és érzésnek rideg, kérlelhetetlen szigora uralkodott Patakon, nemcsak a fenyték által képviselve, hanem át meg áthatva a deákság vérért, lelkét. A hagyományos elhanyagolt külső a léleknek rendkívüli erkölcsi kényességét takarta. Tudományban, modorban talán keveseb-

bet gyarapodtak, mint másutt, de a testnek és léleknek ritka épségét, egészségét vitték magukkal az életbe.¹

Érdekes volna, de kissé messze vinne tárgyunktól, nyomon kísérni azt az élénk elbeszélést, mellyel Kiss Áron testvérbátyja, Kálmán, jelenleg nagykőrösi tanítóképzőintézeti igazgató, Patakon együtt töltött diákéveiket megrajzolja.² Elég azonban azt tudnunk, hogy ez akkor még virágjában levő főiskola, melyet az abszolút kormány megtörni nem tudott, a maga diákéletének százados tradíciói útján sziklafalnál is rendíthetetlenebb nemzeti érzéssel töltötte meg az ifjú Kiss Áron lelkét. 1862-ben tett érettségi vizsgálata után ezzel az egyetlen kincessel, melyért való hálájában öreg korán is mindig szeretettel emlékezett meg professzorairól, tulajdonképen kilépett az életbe. Ez nem jelenti azt, hogy Patakot elhagyta s tanulóvei véget értek — attól még messze állott — csak azt, hogy az érettségi vizsgálat után megszűnt róla az atyai gondoskodás s kezdődött az élettel való komolyabb küzdelem, mely mindjárt az első fordulattal a pädagogiai pálya felé sodorta őt.

Kiss Áron nevelő lett, először a Galgóczy-családnál, majd a Csoma, Meczner és Téglássy fiúk mellett. Sárospatakon megszűnt már akkor a régi ú. n. *privátu-rendszer*, mely abból állott, hogy az apró tanulókat a nagyobb diákokhoz kiosztották leketanulásra, de a *nevelőség* még mindig járta; e szerint egyes szülők, sőt néha több család, nem lakhatván Sárospatakon, egy-egy nagyobb diákot mint mentort állítottak fiaik mellé s ellátták lakással, élelemmel s többkevesebb honoráriummal. Így tanult és tanított a szegény diák Sárospatakon. Így végezte akadémiai pályáját Kiss Áron is, filozófiát, majd theológiát és jogot hallgatva — a filozófiai kurzuson a nevelés-és oktatástant, a filozófiát s a filozófia történelmét az országos hírvitől és költőtől, Erdélyi Jánostól, a módszertant egy akkoriban jeles pädagógustól, Árvai Józseftől tanulva. Hogy ez értékes egyéniségekkel való érintkezése nem maradt reá hatástalan, arról már ebben az időben, a Sárospataki Füzetekben megjelent komolyabb irodalmi dolgozatai tanuskodnak, köztük egy nagyobb értekezés a magyar irodalom első rajongójáról, Szenczi Molnár Albertről.

Mikor akadémiai pályáját elvégezte, egy évig segédtanár lett a sárospataki tanítóképzőben, aztán lelkészi vizsgálata után rövid ideig segédlelkész édes atya mellett, majd joggyakornok Szatmáron, közben először bírói, majd ügyvédi vizsgálatot tévén. E sokoldalú mű-

¹ *Beöthy Zsolt*: A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban. II. 221. l.

² *Kiss Kálmán*: Egy darab élet. Hogyan növekedett fel a pädagogus dr. Kiss Áron? («Nagykőrösi Hirlap» 1908: 47–51. szám, 1909: 1. szám.)

veltség, mely ma úgyszólván lehetetlen, de a régebbi generációk jeleseinél nem példátlan dolog, egész élete harmoniájának biztos alapjául szolgált, azonban akkor mindjárt is képessé tette őt, hogy néhány előkelő család fiának, az Uray és Galgóczy fiúknak nevelését átvegye. Ezzel végleg eldőlt reá nézve a pályaválasztás kérdése. Innen kezdve pædagogus volt és az maradt, mert az istenek nagyon szerették s tanítóvá tették. Növendékeivel, míg azok a gimnáziumot járták, előbb Eperjesen, majd Pozsonyban, végül Pesten lakott. Itt a nemrég elhunyt Farkas József theológiai tanárnál lévén szállva, alkalma nyílt Török Pál református püspöknek, hogy őt közelebbről megismerje, ami később nagy befolyással volt az ifjú Kiss Áron pályájára.

Mikor 1870-ben nevelői feladatát befejezte, a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez folyamodott, hogy küldje ki, mint tanítóképzőintézeti tanárjelöltet a külföldi tanítóképzők látogatására. Kérelmét nem teljesítették, de a már akkor szokásban volt szünidei pót-tanfolyamok egyikének vezetésére kijelölték. Ilyen módon jutott mindinkább közelebb ahhoz, amire kezdettől fogva hivatva volt, hogy tanítók tanítójává legyen s így történt, hogy mikor Nagy Lászlót, a nagykőrösi tanítóképző-intézet igazgatóját tanfelügyelővé nevezték ki s helye megüresedett, a dunamelléki református egyházkerületi közgyűlés Török Pál püspök és Ballagi Mór theológiai tanár ajánlatára «Kiss Áron nevelőt, volt sárospataki képezdei segédtanárt, kitűnő képességeiről szóló bizonyítványai alapján» egyhangulag a nagykőrösi ref. tanítóképző-intézet igazgatójává választotta 25 éves korában és ő Diesterwegről szóló székfoglalójával állását 1870 szeptemberében el is foglalta. Ott lévén most már elemében, Kiss Áron igazi fejlődése ekkor indult meg teljes erővel; nemes ambícióval fogott ahhoz a munkához, melyet 38 éven át szakadatlan kedvvel folytatott, hogy elméletileg és gyakorlatilag, szóval és írásban, az íróasztal mellett és a katedrán művelje, pallérozza a jövő nemzedékek tanítóit. Ambíciójának, munkája komolyságának legjobb jellemzője az, hogy bár mindig nagy szorgalommal és jeles sikerrel folytatta tanulmányait s a benne rejlő történeti érzéknél fogva már akkor sokat búvárkodott, hogy különösen hazája régi népoktatásának ügyét megismerje, igazgatói minőségben még kevésbé elégedett meg saját tudásával, hanem egyrészt, hogy magát tovább képezze, másrészt, hogy intézetének azzal is díszít szerezzen, már mint igazgató filozófiai doktori oklevelet szerzett Kolozsvárt, mint a kolozsvári egyetem bölcsészeti karának «legelső szülőtte.»*

* Így nevezi őt a részvétirat, melyet elhunytakor a kolozsvári egyetem bölcsészeti kara a Pædagogiumhoz intézett.

Ezen tanulmányai közben is még szélesebb látókörre törekedve, külföldre vágódott, hogy ott is megismerje a tanítók képzésére szolgáló intézményeket. 1871-ben újonnan megválasztott nagykőrösi tanártársával, még Sárospatakról való iskolatársával, Király Pállal együtt, kivel azontúl is ez utóbbinak haláláig állandó hivatalbeli együttélés és baráti szeretet kötötte őt össze, a tanügyi kormány segítségével nagyobb tanulmányi utazást tett a külföldön s visszatérte után érdekes megjegyzésekben bővelkedő beszámolást közölt a nagykőrösi ref. tanítóképző-intézet 1872. évi Tudósításában. Bécsben megnézte a Dittes igazgatása alatt álló Pädagogiumot, mely különösen a bécsi tanítók továbbképző iskolája volt. Eredményét, igen természetesen, néhány látogatás után megítélnie nem lehetett, de méltán kétség merült föl benne, hogy az olyan egyének, kik a nap legnagyobb részét maguk is a tanítás fárasztó munkájával töltik, saját munkájuk végezte után kedvvel járjanak a Pädagogiumba s haszonnal töltsenek ott naponta még 3, illetőleg a hét egy napján 8 órát. Prágában egy állami német tanítóképzőt látogatott meg; Drezdában különösen behatóan tanulmányozta az ottani jeles Königliches Schullehrer Seminart; Gothában a híres módszerésznek, Kehrnek intézetében való tapasztalatai közül különösen kiemelte az erős lélektani alapot, melyen az ottani képzés nyugodott s megjegyzi, hogy «talán túlzásba is mennek s lélektani bűvárlataikban sokszor még a gyermekek szülőinek családi életét is kiméletlen vizsgálatuk tárgyává teszik»;* Karlsruhében egy mintaszerű tanítóképzőt látogatott meg, melynek különösen nagyszerű felszerelését dicséri; Bern mellett a muristaldi pietista irányú képezdét látogatta meg, melynek gyakorló iskolája annyiból állott, hogy a közellakó népiskolai tanulókat szombaton d. u. apró ajándékok által fölédesgették s ezekből alakult aztán a próbatanításhoz egy-egy kis iskola. Egyáltalában Kiss Áron praktikumára valló dolog, hogy mind-ezeken a helyeken a gyakorló iskola tanulmányozása volt egyik fő-gondja. Kiss Áron azonban tanulmányútján nemcsak a tanítóképző-intézeteket látogatta, hanem mindazon államokban, ahol megfordult, általában az egész népiskolai ügyre s a nevelési irodalom teljes megismerésére is figyelmet fordított, sőt igyekezett utazását más tekintetben is értékesíteni. Drezda, Berlin, Lipcse, Heidelberg, München egyetemei és múzeumai, Svájc egész világa egyaránt élénk érdeklődésének tárgyai voltak. Nagykőrösi évei alatt többször is járt még külföldön, bejárta egyebek közt Olaszországot is, pädagogiai pályájának fejlődésében azonban bizonyára első nagyobb tanulmányútja volt az, mely különösen értékes tapasztalatokkal gazdagította őt.

* A nagykőrösi ref. tanítóképző-intézet 1871/72. évi Tudósítás-a 11. l.

Első tanulmányútjából való visszatérése után egészen biztosan megelévedt irányát, megindult irodalmi munkássága is, mely elég hamar ismeretessé tette nevét, reáirányította az intéző körök figyelmét, úgy hogy mint teljesen kialakult pædagogiai egyéniség nemsokára, már 1875-ben a budai Pædagogiumba került a pædagogia tanárául, hol országos érdek gyanánt épen akkor indult volt meg az elemi tanítóképzés munkájának folytatásaként a polgári iskolai tanítók képzése. Ettől kezdve Kiss Áron élete története összefort a Pædagogium történetével és fejlődésével s intézetének a jó és rossz napokban mint tanár s utóbb igazgató alig másfél évvel ezelőtt történt nyugalomba vonulásáig állandó lelkes munkása maradt. Közben tanári pályája teendőinek ellátása mellett mint író, mint szerkesztő és minden pædagogiai mozgalomban részes elme olyan gazdag munkásságot fejtett ki, minőt kevesen pályatársai közül s olyan állandót, hogy ettől teljesen csak a testi elmulás tilthatta el őt néhány hóval ezelőtt bekövetkezett halálával.

Ime, t. Társaság, ilyen volt Kiss Áron pályájának külső története.

E külső eseményekben nem túlságosan gazdag pálya mögött valóban tartalmas élet áll, melyet — a sors különös játéka gyanánt — kevesen ismertek a maga egész értékében; mert Kiss Áront különösen a külső sikereket, a forum tapsait sohasem kereső szerénység jellemezte, melyhez még élőlőszóban s minden termékenysége mellett írásban való szűkszavúsága is hozzájárult. E két sajátossága együttesen lett tulajdonképeni okává annak a magyar kultúreltben nem példátlanul álló helytelen értékelésnek, melyben az ő munkásságának tartalma részesült. Nem az esetleges hivatalos kitüntetések hiányát értem, hiszen erről nem lehet szó; ezekben nem is volt hiány; Kiss Áron sohasem vágyódott ugyan reájuk, mikor azonban — életében több ízben is — a koronás királytól jöttek, hálával fogadta őket, mint a tanítói pálya megbecsülését. Csak a tudós világ fukarkodására gondolok, mely az ő szerénysége folytán szívesen feledte azt az eléggé meg nem becsülhető munkát, melyet Kiss Áron a magyar népiskolai oktatás történetének földerítésével végzett, megteremtven vele művelődésünk történetének egy új, eladdig egészen ismeretlen ágát.

E hely azonban nem a rekriminációk helye s távol is legyen tőlem e szándék, mely ellen az elköltözöttnek szelleme is bizonyára tiltakoznék.

Ínkább arra törekszem tehát, hogy e szándék nemesebb formájaként pályája benső tartalmát kimutassam s ilyen módon gyűjtsam föl a kegyelet tüzeit elhunyt tagtársunk és alelnökünk emlékezete előtt.

A XIX. század tudományos gondolkozását minden téren kiválóképen jellemezte a történeti alapra helyezkedés, a történeti érzék diadalmas terjedése. A históriai nézőpont látszott legalkalmasabbnak, hogy belőle az emberiség életének bármely ténye, bármely jelensége, bármely törekvése megérthető legyen. Akik a multat kutatták, úgy érezték, hogy a jövő számára gyűjtik a tapasztalatokat s a renaissance mozgalma óta ezúttal először lett a történelem ismét az élet mesterévé.

Ennek a történeti szellemnek a terjesztésében, a történeti érzéknek a magyar pædagogiai gondolkodásba való beoltásában mutatkozik főképen Kiss Áronnak az a tudományos érdeme, mely nem fogja engedni, hogy nevére a feledés homálya boruljon. Mert Kiss Áron a szónak e magasabb értelmében vett histórikus volt. Nemcsak egyik vagy másik derék tudós történeti munkájának sikerében, a tőle először földerített magyar pædagogiai történeti adatok óriási gazdagságában rejlett ez az őt értékesé tevő erő, hanem abban a kimeríthetetlen históriai ösztönzésben, melyet tőle minden neveléstani, iskolai szervezettani, módszertani kérdésben kapni lehetett, mely a jelen bármely tanügyi intézményének megértésénél mindenkor a multtal való összefüggésre utalt és sohasem eredménytelenül. Mert a magyar népiskolai oktatásnak a XIX. század vége felé egyszerre nekilendülő fejlődését ő alapozta meg igazán, mikor belekapcsolta a multba s kimutatta annak minden intézményére, minden eszközére, minden eljárására nézve a történeti folytonosság nagy jogcímét.

Néhai tagtársunk, György Aladár, egykor régen a magyar neveléstörténet Liviusának nevezte Kiss Áront, mivelhogy úgy dolgozta föl elsőnek a magyar nevelés történetét, mint amaz a római birodalomét.* Úgy vélem azonban, jellemzőbb s erőteljesebb az az analógia, mellyel — nagy mondás kockáztatása nélkül — elhunyt tagtársunk neveléstörténetírói munkásságát a magyar irodalomtörténet atyjának, Toldy Ferencnek működésével állíthatjuk párhuzamba. Kiss Áron is olyan feladat előtt állott, mint a XIX. század közepén Toldy a magyar irodalomtörténet tudományának megteremtésekor: a teljes ismeretlenség homályából, régi könyvtárak, poros levéltárak legelrejtettebb zúgából, végtelenül aprólékos, de szerető gonddal, nagy türelemmel és utánjárással kellett kiásni minden csekély kis jelét a magyar népiskolai tanítás régi életének, megmentve a még megmenthetőt a feledéstől és pusztulástól s megmutatva azoknak, kik a jövő nagy terveinek hánytorgatása közben régi iskolai ügyünkről kicsinylőleg, sőt teljesen elvetőleg nyilatkoztak, hogy multunk nem

* Magyar Pædagogiai Szemle III. kötet 295. l.

volt oly sivár, mint első pillanatra gondolnók, hogy a jövő fejlődés nagy tervei a nem egészen dicstelen multnak ismeretével kapják meg az igazi alapot és erőt. Toldy Ferenc az abszolutizmus napjaiban valóságos politikai tendenciává, a passzív rezisztenciának nemesebb fajtájává tudta fejleszteni azt a fölemelő nemzeti öntudatot, melyet a magyar irodalom multjából merített s melyet pajzsként tartott a magyar nemzet életképességét és életjogát tagadó ellenséges érzület ellenébe, — Kiss Áron is azt a gondolatot tette általánossá, hogy a magyar népoktatás, melynek olyan terjedelmes és nem érdemtelen a multja, melyben a nemzeti törekvések olyan hosszú láncolatát szemlélhetjük éppen ennél a multnál fogva kiváló jövőre, nagy nemzeti feladatok véghezvitelére van hivatva.

Ilyen értelemben látom én, tisztelt Társaság, Kiss Áron szellemét diadalmasan fölemelkedve, a magasból munkásságának jótékony hatásában gyönyörködni.

Kiss Áron sokoldalú munkásságát egy rövidke félóra keretében teljesen megrajzolni oly feladat, melyre aligha vállalkozhatnék valaki a siker reményével; pedig igazán csak akkor láthatnók tisztán magunk előtt az újabbkori magyar pædagogiai élet történetében jelentékeny szerepre jutott férfiú egész jelentőségét, ha róla mint tanárról és igazgatóról, mint különböző pædagogiai lapok szerkesztőjéről, mint tankönyvíróról, mint iskolák szervezőjéről, mindennemű pædagogiai mozgalmak megindítójáról és lelkeről, mint kutató tudósról és pædagogiai íróról, mint filantróp intézményeket lelkesen fölkaroló jótékony emberről egyaránt szolanánk.

Mind ezek a szempontok, melyekből az ő nemes egyéniségét értékelhetnők, a kegyeletes megemlékezést egyenlően gazdagon táplálnák; hogy azonban mégis csak sokoldalú munkássága néhány kiválasztott íróirányának jellemzésére szorítkozom, azt főképpen az a kör magyarázza meg, melyben róla emlékezem. Minket, tisztelt Társaság, Kiss Áron munkásságának leginkább azon részletei érdekelhetnek, melyek Társaságunk tudós céljaival egyezve, a magyar pædagogiai tudomány művelésére vonatkoztak, előttünk a kutató tudósnak és pædagogiai írónak, a különböző pædagogiai mozgalmak szervezőjének, a magyar tudományos pædagogia előbbrevitelét célzó tervek kidolgozásának működése a legbecsesebb.

Kiss Áronban bizonyára már főiskolai tanulmányai idején, mikor filozófiai, theologiai és jogi tanulmányai mellett a neveléstan és módszertan tudománya is foglalkoztatta, a sárospataki Comenius-emlékek hatása alatt meleg érdeklődés foganhatott meg nemzeti iskoláink multja iránt; ezt a meleg érdeklődést bizonyára táplálták egyebek között nagykőrösi igazgatósága idején Losonczy Istvánnak, a

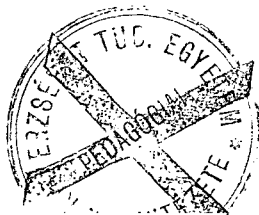
XVIII. század végén nevezetes nagykőrösi tanárnak, a *Hármas Kis Tükör* hírnévre jutott szerzőjének emlékei is. Ennek a korán kelt meleg érdeklődésnek állhatatosságát bizonyítja az a határozott irány, melyre Kiss Áron azonnal külföldi tanulmányútjából való visszaérkezése után rátért. Úgy lépett föl azonnal, mint aki tisztában van magával tudományos programját illetőleg. A *Magyar Tanügyben*, az akkoriban legtekintélyesebb pädagogiai folyóiratban, szólalt föl legelőször afféle pädagogiai kalauz kiadását sürgetve, mint a német Diesterwegé volt, mely a magyar tanítói kar művelődésének előmozdítására olyan hatással lenne, mint az a német tanítókra volt. «Nem ismerjük magunkat, — úgymond — nem tudjuk, mit tettek elődeink, sőt kortársainkról sem tudunk sokat s ha ez így marad, sok olyant fogunk ismét csinálni, amiben elődeink vagy kortársaink megelőztek. Pestalozzinak se volt sok oka azzal dicsekedni, hogy 30 év folytán egy könyvet sem olvasott s hogy kortársai s előzői segítsége nélkül mindent magából fejtett ki. Igen sokat s bámulatos dolgokat művelt így is, de alighanem többet tett volna, talán kevesebb fáradsággal, ha nem mellőzi az őt megelőző vagy a vele élő szakférniak műveit.»* Kiss Áron mindjárt kezdetben nem elégszik meg csak saját kora irodalmának megismerésével; történeti érzéke már akkor teljesen kifejlődve áll előttünk; abban a meggyőződésben, hogy a régi magyar tanítók pädagogiai eszméi bizonyára sok becses nemzeti gondolatot tartalmaznak, meggyőzően fejtegeti, hogy «nekünk olyan kalauz kellene, mely a multban is tájékozna», hogy «oszoljon némileg az a homály, mely mult századokbeli iskolaügyünket takarja». S meg is lelte a módját, hogy gondolatainak, terveinek e tekintetben érvényt szerezzen. Eötvös József báró néhány évvel azelőtt indította volt meg a magyar néptanítói kar szellemi táplálására az azóta is virágzó Néptanítók Lapját, hogy benne összekötő kapocs létesüljön a nemzeti tanügyi kormányzat s a népiskola derék munkásai között. Programjának egyik pontja épen az volt, hogy a magyar néptanítót képezze, művelje s mentül harmónikusabb nemzeti műveltséggel felruházva erősítse nagy feladataira. Kiss Áron ebben is megértette az akkor már elköltözött nagy szellem intencióját, megértette Eötvös nagy gondolatát, hogy «nemzetünk ezt a földet, melyet fegyverrel foglalt el, csak értelmisége által tarthatja meg»; azért a magyar művelődés multjából meríthető tanulságokkal akarván táplálni a néptanítók nemzeti lelkesedését, 1872-től kezdve állandóan és szorgalmasan írta számukra magyar neveléstörténeti cikkeket, Maróthynek, a számtantaní-

* Magyar Tanügy, 1872: 6. sz. — Ugyanaz: Néptanítók Lapja, 1872: 28. sz.

tás híres magyar mesterének jellemzésével kezdve meg száznál többre menő hasonló tárgyú dolgozatainak sorozatát. S e merőben új, nagy fáradsággal kibányásztott, tanulságos anyagot tartalmazó közleményeivel csekély kivétellel mind a Néptanítók Lapját gazdagította. E dolgozatok, melyekből s melyekhez hasonló másutt meg nem jelentekből *Adalékok Magyarország nevelés és oktatásügyi történetéhez* címen 1874-ben egy külön kötet is megjelent, a kutatásnak végtelen gondosságáról és pontosságáról tanuskodnak s a Néptanítók Lapjának két évtizeden át való évfolyamait a magyar neveléstörténeti irodalom gazdag forrásává avatják. Kiss Áron e kutató munkásságával, épen minthogy töretlen úton, teljesen új mezőkön járt, annyi becses novumot adott a magyar neveléstörténetnek, mint azóta sok más bűvár kutatásainak együttes eredményei sem. Nincs az a kis cikke, melyben új adatok egész sora ne kínálkoznék, nincs az a bírálata vagy aktuális pædagogiai kérdéstről szóló ismertetése, melyben pompásan nem tudná alkalmazni a maga fölkutatta szokatlan új neveléstörténeti irodalmi ismereteket. És éppen azért érdekes tudnunk, honnan nála e gazdagság, a szokatlan szerencse a pædagogiai irodalomtörténeti kutatás eredményeiben?

Akik Kiss Áron közelében éltek s az ő egyszerű, nemes, az étellel szemben nagy igényeket nem támasztó puritán lényének szemlélői lehettek, tudják, hogy neki csak egyetlen igazi szenvedélye volt, a régi magyar irodalom, különösen a régi magyar pædagogiai irodalom termékeinek gyűjtése. Tanítványai évtizedeken át hordották össze az ország minden részéből különben pusztulásra szánt, régi szakadozott könyveket, melyeket ő nagy szeretettel gondozott, nem egy unikumot fedezve föl köztük a régi magyar irodalom bibliográfiája számára.* Senki nagyobb örömet nem is szerzett elhúnyt tagtársunknak, mint aki ilyen, másra nézve teljesen értéktelen régi lommal ajándékozta meg, vagy rá nézve ilyenek megszerzését, sokszor drága pénzen, lehetővé tette. Erről a művelődéstörténetünkre nézve oly jelentőssé vált gyűjtési szenvedélyről tanúskodik az a maga nemében páratlan régi neveléstani könyvtár és több száz eszdeendőre visszanyúló népoktatási tankönyvgyűjtemény, mely az elhúnytának ajándékából ma is a budai elemi iskolai tanítóképzőintézet könyvtárának

* Kiss Áron ez érdeklődésének érdeme a Telegdi Miklós 1562-ben megjelent, ma csak egyetlen példányban ismeretes *Az kereszttyénségnec fundamentomiról* c. könyvecskéjének fölfedezése is, melyet a M. T. Akadémia 1884-ben betűhív kiadásban újra kiadott (L. Majláth Béla: Telegdi Miklós mester magyar katechismusa. 1883. M. Tud. Akadémiai Értekezések a nyelv- és széptudomány köréből. XI. kötet, 7. szám, 4. l.)

legbecsesebb részét alkotja; erről tanúskodik a híres *Hármas Kis Tükör* különböző kiadásainak most is a család birtokában levő gazdag gyűjteménye, melyhez hasonló egy sincs több az országban.

(Folyt. köv.)

Dr. GYULAI ÁGOST.

A LONDONI MORÁLPÉDAGOGIAI KONGRESSZUS.

(Második, befejező közlemény.)

Az *erkölcsi oktatás* problémáinak tárgyalása következett mint a *negyedik ülés főtárgya*. Belot Gusztáv, a párizsi Lycée Louis Le Grand tanára kimutatni igyekezett, hogy az erkölcsi oktatás nem része az iskolai oktatásnak, hanem oly széleskörű, hogy inkább az oktatás egyéb részei tartoznak annak mindent felölelő keretébe.

Dr. Hayward londoni tanfelügyelő az erkölcsi oktatás észszerű sorrendjét igyekezett a növendékek életkorának fokozataihoz mértén megállapítani. Fejtegetései, melyek a kongresszus két könyvében is megjelentek, didaktikai szempontból figyelmet érdemelnek.

Keatinge oxfordi egyetemi tanársegéd a *suggestio* által történő erkölcsi oktatásnak elsőségét vitatta az egyenes erkölcsi tanítás fellett.* E tárgynál ismét felszólalt Mrs. Bryant, egy példán mutatva ki, hogy az erkölcsi oktatás csak gyakorlati módon, amely a növendékek érdeklődését, sőt érdekeltségét fel tudja kelteni, vezethet jó eredményhez. John Adams londoni egyetemi tanár az eszmékről mint erkölcsi erőkről tartott egy kissé elvont, de mély felfogásról tanúsító becses előadást.

Mások is felszólaltak még, amellet érvelve, hogy nem a direkt, hanem csupán az indirekt erkölcsi nevelés vezethet sikerhez. Az egész kongresszusnak egyik megszívlelésre legérdemesebb iratát Benson Arthur a «Tanulás egyensúlya» cím alatt terjesztette elé. E tanulmány gondolatmenete a következő: Az a probléma, mely a művészre, a kritikusra és a tanítóra egyaránt a legsúlyosabban nehezedik, az ismeretek és benyomások roppant halmazódó tömegével való megküzdés. Aszerint, amint a még fiatalnak nevezhető világ öregebbé lesz, a művészet és irodalom kincsei is félelmetes mértékben felgyülemlenek. Mi különösen zavaros korszakban élünk, amennyiben az emberiség fejlődésének mai stádiuma még olyan, hogy az emberi ismeretek tekintélyes részét valamelyes, persze felületes mó-

* Suggestion in Education című művét épp az imént ismertette folyóiratunkban dr. Kornis Gyula XVII. évf. 607. k. l. Szerk.